

Enfocaments diversos sobre un plurilingüisme que cal inventar*

Anne-Claude Berthoud

Universitat de Lausana

Prolegòmens

«Enfocaments diversos sobre un plurilingüisme que cal inventar», una manera d'aprofitar-ne tota la riquesa, tot l'abast —actual i potencial—, tant en els discursos que ja s'han fet com en els discursos que es faran, deixant a la que volem homenatjar la llibertat de reconèixer-hi el seu propi camí.

Un plurilingüisme que arriba fins als límits del camp del coneixement, considerat a la vegada com un objecte que cal construir i com un objecte per a construir, com a saber i com a eina de saber. Un camp del coneixement amb una configuració variable: se n'examina la part més profunda quan el plurilingüisme ens condueix a l'essència dels conceptes, se'n considera la part externa quan ens fa distanciar-nos-en, se'n tenen en compte els marges quan en redibuixa les fronteres. Un camp de coneixement que el multilingüisme fa opac i transparent alhora quan ens porta a aturar-nos en les paraules per copsar-ne més bé el sentit.

Un plurilingüisme creador de ruptura i de continuïtat quan ens porta a dissociar les paraules de les coses, exhibint-ne la relació arbitrària i convencional, i, a la vegada, a confondre-les quan en el discurs ens fa anar de les paraules a les coses. Un plurilingüisme com a espai de llibertat quan esdevé poesia i font de metàfores. Un plurilingüisme que fa de lupa per tornar a examinar les evidències i de calidoscopi per observar els diferents aspectes de les coses. Un plurilingüisme que capgira les normes quan força a descentrar i a *desfamiliaritzar*. Un plurilingüisme que s'inscriu en la dinàmica

* Una primera versió d'aquest article ha estat publicada, en llengua francesa, a *Cahiers de l'Institut de Linguistique et des Sciences du Langage* (Lausana, Université de Lausanne), núm. 23, *Langues en contexte et en contact*.

mica quan fa veure el moviment dels objectes de discurs i els moviments del discurs sobre aquests objectes.

Una manera d'instaurar un nou *pacte* entre llenguatge i coneixement, prenent el plurilingüisme com una eina privilegiada, en el qual s'examinen de nou no solament els objectes de coneixement, sinó també els mecanismes discursius que els produeixen. És el que convindrem a anomenar «reptes cognitius i estratègics» del plurilingüisme, reptes que volem considerar sobretot com un avantatge i no pas com un obstacle per al desenvolupament d'una Europa del coneixement i del desenvolupament econòmic.

Aquest és el desafiament al qual es tracta de donar resposta, a còpia d'arguments científics, en la gran aventura que compartirem amb la que volem honorar aquí. Un projecte amb l'objectiu d'aportar aquests «enfocaments diversos sobre un plurilingüisme que cal reinventar» per a imaginar una nova manera de *concebre* Europa i de *viure* Europa.

Un projecte a favor d'enfocaments diversos sobre el plurilingüisme

El projecte DYLAN, *Dinàmica de les llengües i gestió de la diversitat*, té com a objectiu descriure com diverses maneres de pensar, d'argumentar i d'actuar, inherents a les diferents llengües, contribueixen a construir i transferir coneixements i intervenen en les negociacions, la resolució de problemes o la presa de decisions. Processos que s'observaran en la diversitat dels contextos econòmics i educatius i de les institucions europees.

Jugar amb les llengües al servei dels coneixements i del mercat de treball implica desenvolupar competències plurilingües que van més enllà del domini únic de l'anglès, entenen-lo sens dubte com a necessari, però no suficient. Perquè hi ha coses que no podem fer amb una *lingua franca*, o que podem fer a costa de reduccions i de concessions molt perjudicials en termes de riquesa conceptual i d'eficàcia comunicativa.

Arà bé, imaginar possibles arguments lingüístics prou flexibles i transversals per a afrontar la diversitat de situacions comunicatives exigeix un nou enfocament sobre les llengües —especialment sobre el domini de les llengües—, requereix treballar les representacions, els prejudicis, la diferència entre allò que fem i allò que creiem que fem amb les llengües, les normes encara molt monolingües, així com les polítiques lingüístiques i les estratègies aplicades. Sense oblidar les lliçons d'història en què

s'han anat succeint alternativament les tendències a l'estandardització i a la diversificació lingüístiques.

Reptes que voldríem posar en perspectiva en el marc d'una reflexió més general sobre el paper del plurilingüisme per al món del coneixement i de la ciència, a tall de «teló de fons» del projecte i com a arguments sobre els quals cal reflexionar.

La diversitat contra el pensament irreflexiu

Si la biodiversitat és entesa com l'essència mateixa de la vida, aquesta diversitat ho ha de ser tant per a la cultura, el món del coneixement i l'economia. Perquè és de la diferència i de la confrontació dels punts de vista que n'emergeix la dinàmica; és quan confrontem les paraules que anem al fons de les coses, que en descobrim els múltiples aspectes. És quan ens trobem una altra llengua que hi ha la ruptura entre llenguatge i món, que emergeixen els sentits implícits i que prenem consciència de l'arbitrarietat del signe i que en copsem els lligams convencionals i lineals. Canviar d'*ulleres* permet accedir millor al món per ajustar-s'hi millor. Centrar l'atenció en les *ulleres* ens fa relativitzar les coses que ens mostren i replantejar-nos la nostra manera d'actuar. Una manera de no ser enganyats i de no caure en la il·lusió de la transparència de les paraules, o de creure que darrere les paraules s'hi posen les mateixes coses. Perquè les llengües són igualment *ulleres* per a llegir el món i per a actuar en el món.

Així, el plurilingüisme seria una manera de controlar millor els nostres pensaments i les nostres accions, un mitjà per a lluitar contra el pensament irreflexiu, el discurs irreflexiu, una *assegurança* contra els esquemes simplificadors i superficials. Una manera de gestionar la diversitat per donar una millor resposta a una ambició comuna: la de construir una Europa del coneixement i del desenvolupament econòmic basada en la diferència, l'alteritat i la tolerància.

Els reptes del plurilingüisme per al món de la ciència

Ara bé, si en les ciències humanes augmenta la consciència del perill que constitueix el monolingüisme creixent de la comunicació científica, per als objectes que produeixen, aquestes preocupacions semblen relativament lluny de les pròpies de les ciències naturals, menys propenses a veure en els objectes que construeixen la com-

plexitat dels discursos que els produeixen i els manifesten, o el seu *gruix comunicatiu*, com si aquests objectes restessin intactes o inalterats pels processos lingüístics que serveixen per a expressar-los.

En efecte, si considerem el llenguatge com un vehicle del pensament, que transmet d'una manera transparent una imatge de la natura que no és sinó un reflex de la natura mateixa, ens podem estalviar la reflexió sobre la tria de llengües en la comunitat científica.

Si no focalitzem l'atenció en l'instrument de comunicació com a tal, atribuïm de fet una independència i una autonomia a aquests objectes, i d'aquesta manera caiem en la il·lusió i el mite de la transparència del discurs científic, com si, d'alguna manera, aquests objectes parlessin d'ells mateixos.

De seguida es pot entendre la poca atenció o el poc cas que s'ha fet a la tria de la llengua de comunicació, si només és considerada com un simple vehicle i una simple eina de transmissió. Si l'objectiu proposat és l'intercanvi d'informació, motivat abans que res per un afany d'eficàcia, de facilitat i d'economia, l'anglès com a *lingua franca* s'imposa de fet, i això fa oblidar que és la llengua amb el denominador comú més petit i amb un llindar mínim d'intercomprensió, que comporta naturalment falses evidències o el mite de la intercomprensió. Cadascú hi plasma les seves pròpies representacions, amb la il·lusió que són compartides *universalment*, mentre no es presenti l'ocasió d'haver-les de qüestionar. I hi ha el risc que, tard o d'hora, aquests replantejaments desapareguin sota la influència d'un monolingüisme i d'una monocultura creixents.

Ara bé, a partir del moment que es transmet un saber, que un saber esdevé un fer saber, ja sigui *dur* o *tou*, esdevé un objecte de discurs, un objecte polèmic, un objecte que entra en el camp de la negociació i de l'argumentació. Esdevé un desafiament de poder. I el plurilingüisme farà de lupa en cadascuna d'aquestes dimensions: cognitiva, argumentativa i estratègica.

Paper estructurador de la mediació simbòlica

El llenguatge és una mediació simbòlica que intervé d'una manera estructuradora en els coneixements que contribueix a explicitar i en les relacions de col·laboració que contribueix a fer possibles; les tries lingüístiques que fan els investigadors per expressar un descobriment, discutir amb els col·legues, formular una hipòtesi, esdevenen crucials: el llenguatge no sols serveix per a vehicular informacions que haurien

estat concebudes al marge d'aquest mateix llenguatge, sinó que exerceix uns efectes configuratius sobre els sabers que són elaborats en activitats discursives i per activitats discursives en la interacció social entre diferents locutors (Mondada, 2003).

I no són solament els termes els que expressen i orienten la manera com percebem i concebem el món, sinó també la manera com encadenem les paraules i les frases en el discurs, així com la manera com ens comuniquem i fem intercanvis, la qual organitza, estructura i orienta la manera com ens relacionem amb el món i amb els altres.

Adoptant una sola llengua és probable que tard o d'hora s'empobreixin ineluctablement els objectes de ciència, ja que s'oculta la riquesa dels punts de vista sobre aquests objectes, fins i tot els més *durs*.

El monolingüisme, doncs, no solament seria perillós per a la cultura, sinó també per a la ciència, cosa que fa trontollar la idea segons la qual la ciència, al contrari de la cultura, en tindria prou amb una *lingua franca*. Però això seria, d'alguna manera, acceptar l'hegemonia de punts de vista, de maneres de veure, de maneres de raonar, que s'insinuen insidiosament, amb el risc de fer-nos creure tard o d'hora que són la nostra pròpia manera de llegir i entendre el món. A més del «pensament únic», hi ha el risc del «saber únic»...

Així, el fet de centrar-se en els riscos dels malentesos inherents a la *lingua franca* també permetria precisar què ens permet fer i què no, a fi que esdevingui realment operativa i funcioni com a complement i no pas com a competència respecte de les altres llengües. La ciència, fins i tot la més *dura*, no pot eludir aquesta qüestió i s'ha d'interessar pel cost a llarg termini del que s'anomena *eficàcia* i *economia* en la comunicació. I aquí voldríem prendre el plurilingüisme com a instrument privilegiat d'aquesta reflexió.

Plurilingüisme i desenvolupament durador

El fet de prendre en compte la diversitat de llengües i de tipus de comunicació ens condueix en certa manera a inscriure els objectes de ciència en un «desenvolupament durador», aportant-hi una nova mena de qualitat. Copsar els «punts de col·lisió», les zones de conflicte, els nusos de resistència, amb la idea que és quan les paraules resulten opaques que ens les plantegem, mirem de trobar les diferències interlingüístiques, les zones d'intraduïbilitat o d'incompatibilitat. Així, per exemple, assegurar les normes de seguretat en diverses llengües pot presentar-se com una ga-

rantia d'aquestes normes, una manera de combatre el risc de superficialitat i de simplicitat lligat a l'ús d'una sola llengua i de trencar així el mite de la transparència.

Recollir maneres de fer comunicatives i argumentatives específiques, lligades a diverses cultures lingüístiques, i mostrar de quina manera aquests recursos són explotats pels interlocutors en la resolució de problemes o la presa de decisions pot contribuir a millorar els criteris de qualitat i de durabilitat d'un projecte científic, durabilitat que s'inscriu en la complexitat i en un termini llarg, i, en conseqüència, en l'abandonament de les solucions preestablertes.

En aquest sentit, els reptes del plurilingüisme per al desenvolupament durador es definiran a la vegada en termes conceptuals i en termes estratègics.

Fecunditat de la resistència a la traducció

Com diu F. Jullien (2004), és davant l'adversitat d'un mot o una expressió intraduibils que es troba la universalitat, i és de la desviació, de la tensió i de la confrontació que emergeix la dinàmica del pensament i de l'acció.

Doncs bé, sota el predomini de l'anglès, què passarà amb aquestes tensions productives, d'aquestes resistències a Babel? Es corre el risc que es fusionin, però en canvi es tracta de reivindicar-ne la separació, tal com instaura la diversitat de les llengües, un universalitzador que sigui aguditzat per la fecunditat de l'adversitat. I, per tant, negar-se a cedir a l'aplanament de l'estàndard i la uniformitat amb els quals actualment la universalitat es confon tan sovint. La universalitat és un concepte de la raó; la uniformitat, un concepte de la producció. La primera invoca una necessitat; la segona, només és una comoditat.

Envers una «estandardització gruixuda»

Tanmateix, com assenyala Usunier (2006), això no vol dir que vulguem fer un elogi de la diferència radical ni que neguem els avantatges de l'estandardització, amb el risc de caure en una defensa *retro* i tradicional de la diversitat, i sovint percebuda com a pura nostàlgia. Es tracta més aviat de mostrar la dinàmica complexa entre diversitat i estandardització i de concebre la diferència en la semblança, la diversitat en la unicitat.

La relació amb l'estàndard i la voluntat d'arribar a un llindar mínim d'intercom-

premsió s'ha de fer primer en el terreny de la detecció de l'estandardització enganyosa. Així, l'anglès com a llengua única comporta una falsa impressió que es comparteix el sentit.

No obstant això, més que no pas una negació de l'estàndard, que tendeix de totes maneres a imposar-se, en un món globalitzat, convé cercar un nou tipus d'estandardització, una «estandardització gruixuda» (expressió provinent del concepte de «thick description» de l'antropòleg Clifford Geertz), una estandardització que, afegim nosaltres, contingui les restes d'una confrontació plurilingüe. L'«estandardització gruixuda» consisteix més exactament a examinar un objecte en un context plurilingüe a fi d'augmentar-ne la identificació comuna (el sentit realment compartit o no compartit per parlants de diferents llengües), de detectar les configuracions de sentit produïdes per una llengua concreta i la influència que tenen sobre diferents aspectes del procés de recerca. D'aquesta manera, l'«estandardització gruixuda» permet comprendre més bé els objectes i els fenòmens en els quals s'insereixen, a la vegada, perquè la descripció és més rica de sentit i els aspectes compartits i no compartits d'aquest sentit són enunciats i compresos clarament.

Així, per exemple, quan els químics es troben davant d'un objecte anomenat *skimmer* en anglès, que serveix per a filtrar els raigs lluminosos, i es plantegen de traduir aquest terme al francès amb l'equivalent *écrémeur*, poden decidir que aquesta paraula francesa no és gaire reeixida i acabar conservant el mot anglès. Però, topant amb aquest mot, han après a entendre més bé l'objecte que designa. Això ha permès aclarir les coses i ha contribuït a millorar la qualitat del treball sobre aquest objecte, i la confrontació de les llengües entorn d'un objecte particular permet examinar els efectes configuradors que tenen sobre els sabers elaborats (Berthoud, 1997).

L'opacitat del discurs com a condició de transparència dels objectes de coneixement

El plurilingüisme seria un mitjà per a no ser enganyats i evitar la il·lusió de la transparència de les paraules, i faria un efecte de lupa sobre la relació complexa que mantenen les paraules i les coses, optant deliberadament per la complexitat, per l'heterogeneïtat, per un model *no angelical* del discurs científic. Instaurant el dubte o la *desfamiliarització* de les paraules, creant opacitat, l'altra llengua ens fa *distanciar* dels objectes i les seves representacions, mediatitza molt més l'accés al món i implica un ajustament més explícit al discurs de l'altre (Gajo, 2003).

A partir d'aleshores, el plurilingüisme tindria el paper paradoxal de distanciar i, alhora, conduir a l'essència de les coses: distància metalingüística replantejant les paraules i profunditat conceptual revelant-ne els sentits implícits. Una manera de considerar els marges per aconseguir l'essència i d'instituir així una relació de continuïtat entre les paraules i les coses.

Potser és el que volia dir Aristòtil?: «Manipulant els noms, creiem que manipulem les coses», com si les paraules i les coses tendissin a fondre's en la dinàmica del discurs. I jugar amb les llengües seria una manera d'estar amatents, i de no prendre les paraules per les coses o la paraula com una propietat de la cosa. Una manera de mantenir la distància.

Objectes de discurs, discurs dels objectes i discurs com a objecte

D'aquesta manera, el plurilingüisme aporta un nou punt de vista sobre la complexitat dels objectes de discurs, del discurs dels objectes i del discurs com a objecte, i palesa la manera com el discurs construeix i co-construeix els seus objectes, reflexiona sobre els tipus de construcció i co-construcció. És a dir, exhibeix *a flor de discurs* com aquests objectes són presentats, col·locats, recol·locats, imposats, transformats, retocats i negociats; com es mostren progressivament sota els seus múltiples aspectes, descobreix els mecanismes interactius pels quals aquests objectes són transformats i negociats, i com el discurs diu constantment que els transforma i els negocia.

Una manera d'accedir, mitjançant pràctiques plurilingües, als mecanismes complexos pels quals la llengua i el discurs configuren els objectes de coneixement, fan l'efecte d'un calidoscopi, tant per als coneixements com per a la posada en pràctica dels coneixements en la diversitat de contextos.

Una reflexió sobre el plurilingüisme que aquí voldríem inscriure a la vegada en el marc d'una *cognició situada*, que aborda la construcció dels objectes de coneixement en la interacció verbal, i d'una *lingüística personificada*, que inscriu les formes lingüístiques i discursives en objectes que comporten reptes científics, socials i econòmics.

Bibliografia

BERTHOUD, Anne-Claude (1997). «Construction interactive d'un domaine notionnel». A: RIVIÈRE, C.; GROUSSIER, M. L. [ed.]. *La notion*. París: Ophrys, p. 187-197.

- BERTHOUD, Anne-Claude (2003). «Des pistes de recherche à explorer». A: *Plurilinguisme, Mehrsprachigkeit, Plurilingualism. Enjeux identitaires, socioculturels et éducatifs, Festschrift für Georges Lüdi*. Tübingen; Basilea: A. Franke.
- BERTHOUD, Anne-Claude; GAJO, Laurent (2001). «Négocier des faits de langue pour le discours». A: GAULMYN, M. L. de; BOUCHARD, R.; RABATEL, A. [ed.]. *Le processus rédactionnel*. Paris: L'Harmattan, p. 89-103.
- GAJO, Laurent (2003). «Pratiques langagières, pratiques plurilingues: quelles spécificités? quels outils d'analyse? regards sur l'opacité du discours». *Tranel* [Université de Neuchâtel], núm. 38-39.
- JULLIEN, François (2004). *Du mal et du négatif*. Paris: Éditions du Seuil.
- MONDADA, Lorenza (2003). «La science polyglotte : conditions et possibilités des interactions scientifiques plurilingues». A: *Langues et production du savoir*. [Actes del Col·loqui de l'ASSH, Lugano, juny del 2002]
- USUNIER, Jean-Claude. «Quelques éléments de discussion. Plateforme interdisciplinaire Anthropos: Langues, disciplines et production des savoirs». Université de Lausanne. [En premsa]